

Rafał Leśkiewicz

Warszawa

Od Służby Bezpieczeństwa do Urzędu Ochrony Państwa*

Wiosną 1990 r. na fali zmian zapoczątkowanych odbywającymi się rok wcześniej obradami Okrągłego Stołu uchwalono ustawę z 6 kwietnia o Urzędzie Ochrony Państwa (dalej: UOP). Wejście w życie tego aktu prawnego przyjmuje się za datę rozpoczęcia procesu kształtowania się służb specjalnych niepodległej Rzeczypospolitej¹.

Niniejszy artykuł stanowi próbę opisanego procesu przekształcania się komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa w postaci Służby Bezpieczeństwa (dalej: SB) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w służbę ochrony państwa, jaką był UOP. Proces ten charakteryzował się dużą dynamiką, oto bowiem w ciągu zaledwie kilku miesięcy dokonano formalnego przekształcenia policji politycznej, służącej głównie do walki z opozycją demokratyczną, w służbę specjalną, której zakres zainteresowań operacyjnych i aktywności był zgoła odmienny niż poprzedniczki.

Na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzono analizę procesu zmierzającego do powstania nowych służb specjalnych przez pryzmat kilku kluczowych dokumentów formalnoprawnych będących wynikiem sekwencji działań o charakterze politycznym i organizacyjnym. Przy czym, co warto zaznaczyć już na wstępie, chodzi tu nie tylko o akty prawne rangi ustawowej, rozporządzeń i zarządzeń, ale również o inne dokumenty, np. o charakterze analitycznym (eksperckim) mające istotny wpływ na budowę nowoczesnych służb specjalnych.

Bazę źródłową niniejszego artykułu stanowią przede wszystkim dokumenty przechowywane obecnie w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej², uzupełnione o materiały po-

* Niniejszy artykuł w wersji rozszerzonej i pod innym tytułem *Formalnopravne aspekty powstania Urzędu Ochrony Państwa* ukazał się w wewnętrznym, okolicznościowym wydawnictwie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (bez ISBN) zatytułowanym *Urząd Ochrony Państwa 1990–2002*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015.

¹ W tym samym dniu uchwalono również ustawę o Policji (Dz.U. z 1990 r., nr 30, poz. 179, na mocy której zlikwidowana została Milicja Obywatelska, o czym w dalszej części tekstu.

² W szczególności są to materiały opisujące proces przekształceń SB w UOP i weryfikacji funkcjonariuszy w okresie do 31 VII 1990 r. W tym miejscu należy przypomnieć, że na mocy nowelizacji ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej i w związku z wejściem w życie ustawy o ujawnianiu w marcu 2007 r. zgodnie z brzmieniem art. 62 ust. 1 ustawy o ujawnianiu „[...] nie później niż w terminie 60 dni od wejścia w życie [...] ustawy minister spraw wewnętrznych oraz Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Szef Agencji Wywiadu przekazał do archiwum IPN dokumenty organów bezpieczeństwa państwa,

chodzące z archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów³. Wykorzystano również wszelkie dostępne akty prawne dotyczące opisywanej problematyki, w tym ustawy, rozporządzenia, zarządzenia i decyzje.

Literatura poświęcona kształtowaniu się nowych, „cywilnych” służb specjalnych powstałych po upadku systemu komunistycznego nie jest zbyt obszerna, choć — szczególnie w ostatnich paru latach — ukazało się kilka publikacji poświęconych tej problematyce. Ogólnie można je podzielić na syntezy naukowe, prace o charakterze historyczno-prawnym, książki i artykuły wspomnieniowe, jak również materiały publicystyczne lub na poły sensacyjne. Różna jest też ich wartość naukowa — od prac wartościowych poznawczo po opracowania nijakie czy wręcz słabe. Oczywiście nie sposób wymienić całej literatury przedmiotu, tym bardziej że w ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat ukazało się wiele publikacji prasowych poświęconych powstaniu służb specjalnych po 1990 r. Dlatego też poniżej skupiono się na zwróceniu uwagi na kilka najbardziej reprezentatywnych wśród wymienionych grup.

Wśród pierwszych książek opisujących proces przekształceń w służbach specjalnych wypadła wymienić prace Andrzeja Zybortowicza⁴ i Michała Grockiego⁵ powstałe na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Nie opierają się one jednak na poważnej literaturze przedmiotu ani na dokumentach, ponieważ wówczas dostęp do tego typu materiałów z powodów formalnych nie był możliwy.

Spośród innych publikacji powstałych w ostatnich kilkunastu latach wspomnieć wypadła o pracach Stanisława Hoca⁶, Sławomira Zalewskiego⁷, Konstantego A. Wojtaszczyka⁸ i Andrzeja Żebrowskiego⁹. Fragmentarycznie o przemianach w wywiadzie pisał Zbigniew Siemiątkowski¹⁰.

Z prac nowych, uwzględniających współczesny stan badań naukowych, w sposób syntetyczny, choć najbardziej ogólny problematykę rewolucyjnych zmian w służbach specjalnych opisał prof. Antoni Dudek w książce *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*¹¹. Szczególnie istotny dla rozpatrywanej problematyki jest fragment pracy zatytułowany *Dekompozycja MSW*, w którym autor opisał proces przekształceń w tym ministerstwie, poczynając od sierpnia 1989 r., a kończąc na weryfikacji funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i powstaniu UOP¹². Problematykę przekształcania się SB w UOP opi-

a także akta funkcjonariuszy i żołnierzy wytworzone lub gromadzone w okresie do dnia 31 VII 1990 r.” (zob. Dz.U. z 2007 r., nr 63, poz. 425).

³ Dziękuję funkcjonariuszom Centralnego Ośrodka Szkolenia Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego za udostępnienie kopii materiałów archiwalnych z Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów.

⁴ A. Zybortowicz, *W uścisku tajnych służb. Upadek komunizmu i układ postnomenklaturowy*, Warszawa 1993. W tym miejscu należy wspomnieć o kolejnej publikacji tego autora *Urząd Ochrony Państwa jako podmiot gry politycznej*, Wrocław 1999.

⁵ M. Grocki, *Konfidenci są wśród nas...*, Warszawa b.d.w.

⁶ S. Hoc, *Organizacja polskich służb specjalnych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3.

⁷ S. Zalewski, *Ewolucja modelu polskich służb specjalnych 1990–2002*, Warszawa 2002; idem, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005.

⁸ *Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011.

⁹ A. Żebrowski, *Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III RP (1989–1999). Zagadnienia politologiczno-prawne*, Kraków 2001; idem, *Ewolucja polskich służb specjalnych (wybrane obszary walki informacyjnej). Wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003*, Kraków 2005.

¹⁰ Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy w PRL*, Warszawa 2009, s. 358–385.

¹¹ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Warszawa 2009, wyd. II, Warszawa 2014.

¹² Ibidem, s. 451–477.

sano wielopłaszczyznowo w publikacji zatytułowanej *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*¹³. Książka zawierająca teksty poświęcone strukturom komunistycznej „bezpieki” w kilku miejscach opisuje proces transformacji SB w UOP¹⁴. Dodatkowo analizy naukowe uzupełniają wcześniej niepublikowane dokumenty, w tym chociażby zarządzenie nr 043/90 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1990 r. dotyczące zaprzestania działalności Służby Bezpieczeństwa czy też zarządzenie nr 39 prezesa Rady Ministrów z 4 VII 1990 r. „w sprawie określenia zadań i struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa”. W publikacji znalazła się również pełna wersja tzw. *Instrukcji Kozłowskiego*, tj. Instrukcji przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej z 25 VI 1990 r., dotyczącej weryfikacji przydatności byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa do służby w Urzędzie Ochrony Państwa, policji lub Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW)¹⁵. Z prac syntetycznych, które ukazały się w ostatnim czasie, z powodów wyłącznie bibliograficznych należy wymienić *Przewodnik po cywilnych służbach specjalnych. Od UB do ABW* Rafała Piei¹⁶.

Obok publikacji zwartych o transformacji służb specjalnych i początkach UOP traktuje kilka artykułów m.in. Jana Widackiego¹⁷, Kazimierza Mordaszewskiego¹⁸ i Stanisława Hoca¹⁹. Historia służb specjalnych Polski po 1990 r. była również przedmiotem prac magisterskich, w tym także powstałych poza granicami Rzeczypospolitej²⁰.

Zgoła odmienny charakter mają publikacje podsumowujące i wspomnieniowe, w tym te napisane z okazji okrągłych rocznic powstania UOP czy też w hołdzie ich współtwórcom. W tym kontekście należy wymienić trzy numery okolicznościowe czasopisma „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” (dalej: PBW) zawierające liczne teksty analityczne i wspomnieniowe twórców służb specjalnych wolnej Polski²¹. Wśród wielu artykułów opublikowanych w okolicznościowym numerze PBW na dwudziestą rocznicę powstania UOP/ABW na szczególną uwagę zasługują teksty Andrzeja Milczanowskiego (*Jak trafiłem do UOP*), Bartłomieja Sienkiewicza (*Historia pewnego złudzenia*), Konstantego Miodowicza (*Wszystko zaczęło się w Krakowie*), Piotra Niemczyka (*BAl*), Wojciecha Raduchowskiego–Brochwicza (*UOP — początek*), Michała Jana Stręka (*Wyzwanie*) i Jana Wesołowskiego (*Dwadzieścia lat minęło*).

¹³ *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.

¹⁴ A. Jusupović, A. Ostapa, J. Wygoda, *Pojęcie Służba Bezpieczeństwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej. Propozycja wykładni*, w: ibidem, s. 65–72.

¹⁵ *Historyczno-prawna*, s. 295–306.

¹⁶ R. Pieja, *Przewodnik po cywilnych służbach specjalnych. Od UB do ABW*, Mikołów 2011. O początkach UOP traktuje fragment ze stron 64–69.

¹⁷ J. Widacki, *Prehistoria UOP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010, s. 18–21.

¹⁸ K. Mordaszewski, *Proces kształtowania służb specjalnych w systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 19, 20.

¹⁹ S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. Z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2011, s. 99–110.

²⁰ Zob. S. Świerczek, *The role of Secret Services in shaping contemporary Poland*, The University of Manchester, wrzesień 2010, ss. 67 (maszynopis w zbiorach autora).

²¹ „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010; „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. Z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2011; „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”. Wydanie specjalne. Pamięci płk. Konstantego Miodowicza — byłego dyrektora Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2014.

Nieco inny charakter mają książki utrzymane w konwencji wywiadów z architektami i uczestnikami przemian w służbach specjalnych. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na dwie, wydane ponad dwadzieścia lat temu. Pierwsza to wywiad z dr. Krzysztofem Kozłowskim²², a druga zawiera rozmowę z prof. Janem Widackim²³.

Na koniec wypada też wspomnieć o wydanej w popularnej konwencji książce Grzegorza Chlasty *Czterech*, będącej zbiorem wywiadów ze współtwórcami UOP, tj. Bartłojem Sienkiewiczem, Wojciechem Brochwiczem i Piotrem Niemczykiem²⁴.

Reorganizacja MSW lipiec/sierpień 1989–wiosna 1990

Na kanwie ustaleń poczynionych podczas obrad Okrągłego Stołu latem 1989 r. rozpoczęto proces reorganizacji Służby Bezpieczeństwa²⁵. Według dostępnych danych statystycznych na koniec lipca 1989 r. SB liczyła prawdopodobnie 24 107 funkcjonariuszy²⁶. Po uchwaleniu omawianego poniżej zarządzenia nr 8/90 MSW z 22 I 1990 r., „zmieniającego zarządzenie w sprawie przebiegu służby funkcjonariuszy SB i MO”, według stanu na 20 II 1990 r. liczba etatów Służby Bezpieczeństwa zmniejszyła się do 6681²⁷.

Poważne zmiany w strukturze komunistycznej „bezpieki” mające wywołać wrażenie rozpoczęcia reformy tzw. służb specjalnych wprowadzono latem 1989 r. Wówczas to minister spraw wewnętrznych gen. Czesław Kiszczak zarządzeniem nr 075/89 z 24 VIII 1989 r. „w sprawie likwidacji i przekształcenia niektórych jednostek organizacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” zlikwidował część departamentów i powołał w to miejsce nowe struktury, przydzielając im zupełnie inny katalog zadań²⁸. Była to konsekwencja przyjętej przez ówczesną Radę Ministrów (jeszcze z Mieczysławem Rakowskim na czele, zmienionym przez Tadeusza Mazowieckiego właśnie 24 sierpnia — przyp. autora) uchwały nr 128 z 22 VIII 1989 r. zmieniającej uchwałę w sprawie nadania statutu organizacyjnego Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, dającej ministrowi spraw wewnętrznych prerogatywy do wprowadzenia zmian w ministerstwie²⁹. Na mocy dodanego par. 1a „minister spraw wewnętrznych może w uzasadnionych wypadkach łączyć, likwidować lub przekształcać jednostki organizacyjne wymienione w statucie, zawiadamiając o tym ministra — szefa Urzędu

²² W. Bereś, K. Brunetko, *Gliniarz z „Tygodnika”*. Rozmowa z byłym ministrem spraw wewnętrznych Krzysztofem Kozłowskim, Warszawa 1991.

²³ *Czego nie powiedział generał Kiszczak*. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski, Warszawa 1992.

²⁴ G. Chlasta, *Czterech*, Warszawa 2014.

²⁵ Z ostatnich publikacji poświęconych tej problematyce warto wymienić: P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.

²⁶ W tym miejscu należy zwrócić uwagę na występujące w dokumentach archiwalnych liczne rozbieżności dotyczące liczby etatów i funkcjonariuszy w Służbie Bezpieczeństwa w przeddzień zmian organizacyjnych (lipiec/sierpień 1989 r.) i po ich dokonaniu do wiosny 1990 r. Jest to temat na odrębną, szczegółową analizę.

²⁷ A. Jusupović, A. Ostapa, J. Wygoda, op. cit., s. 67. W praktyce w legitymacjach służbowych skreślano zapis „Służba Bezpieczeństwa”, zastępując go pieczęcią „Milicja Obywatelska”.

²⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN BU), 0045/99, Zarządzenie nr 075/89 z dnia 24 VIII 1989 r. w sprawie likwidacji i przekształcenia niektórych jednostek organizacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 221–225.

²⁹ Archiwum Akt Nowych, Urząd Rady Ministrów, 214/128, Uchwała nr 128 z dnia 22 VIII 1989 r. zmieniająca uchwałę w sprawie nadania statutu organizacyjnego Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Dokument został również opublikowany w: *Historyczno-prawna analiza*, dok. nr 21, s. 254; A. Dudek, op. cit., s. 451, 452.

Rady Ministrów”³⁰. Jak słusznie zauważył prof. Andrzej Misiuk, uchwała upoważniała ministra spraw wewnętrznych do działań, które znalazły się poza kontrolą premiera³¹.

Na mocy cytowanego zarządzenia likwidacji uległy departamenty III, IV, V, VI MSW. Ponadto zlikwidowano Biuro Studiów i Główny Inspektorat Ochrony Przemysłu. W ich miejsce powołano nowe jednostki organizacyjne, to jest: Departament Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa, Departament Studiów i Analiz oraz Departament Ochrony Gospodarki³². Warto zwrócić uwagę, że nieco wcześniej zlikwidowano Biuro „W”, włączając je w struktury Departamentu II³³. Dalsze ruchy reorganizacyjne zmaterializowały się w postaci zarządzenia nr 95 ministra spraw wewnętrznych z 21 XI 1989 r. „w sprawie likwidacji i przekształcenia niektórych służb i jednostek organizacyjnych MSW”³⁴. Likwidacji uległ wówczas Zarząd Polityczno–Wychowawczy wraz z jego ogniwami terenowymi.

Konsekwencją wymienionych zmian organizacyjnych było także wydanie nowej *Instrukcji w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej SB*. Była ona załącznikiem do zarządzenia nr 00102/89 z 9 XII 1989 r. „w sprawie zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa”³⁵. Kiszczak uzasadniał, że „wraz ze zmianami wprowadziłem instrukcję w sprawie szczegółowych zasad działania SB, która uwzględnia dokonane w Polsce zmiany polityczne oraz rygorystycznie określa zasady i formy pracy operacyjnej tej formacji”³⁶. Konsekwencją opisanych zmian organizacyjnych była również Decyzja nr 01/90 z 7 I 1990 r. szefa SB płk. Jerzego Karpacza „w sprawie dalszych przekształceń organizacyjno–funkcyjnych i kadrowych w SB MSW”³⁷. Polecono w niej, aby ograniczyć zakres działania SB, łączyć komórki organizacyjne i ograniczać obsadę kadrową w Centrali, na poziomie departamentów. Zobligowano również, aby podobne zmiany etatowe zostały dokonane w wydziałach SB w Stołecznym Urzędzie Spraw Wewnętrznych i wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych (dalej: WUSW), zmniejszając obsadę etatową o minimum 20 proc. Ponadto nakazano zlikwidowanie terenowych jednostek SB w rejonowych urzędach spraw wewnętrznych, przenosząc funkcjonariuszy do Milicji Obywatelskiej lub w wyjątkowych okolicznościach do WUSW³⁸.

Zmiany polityczne zachodzące w Polsce były bacznie obserwowane przez kierownictwo MSW, rekrutujące się na przełomie 1989 i 1990 r. wyłącznie z komunistycznej „bezpieki”. Gen. Czesław Kiszczak wraz z gronem współpracowników reagował aktywnie na wszelkie pojawiające się koncepcje dotyczące reformy służb specjalnych, formułowane przez przed-

³⁰ *Historyczno–prawna analiza*, s. 254.

³¹ A. Misiuk, *Ewolucja cywilnych służb specjalnych w Polsce*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrzne-go. Wydanie specjalne. 20–lecie UOP/ABW”, s. 87.

³² A. Dudek, op. cit., s. 453.

³³ A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentach MSW. Próba systematyki*, w: *Historyczno–prawna analiza*, s. 31.

³⁴ AIPN BU, 0045/100, Zarządzenie nr 95 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 XI 1989 r. w sprawie likwidacji i przekształcenia niektórych służb i jednostek organizacyjnych MSW, k. 613–614.

³⁵ *Ibidem*, 1585/407, Zarządzenia nr 00102/89 z dnia 9 XII 1989 r. w sprawie zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa, k. 77–80; Instrukcja zob. k. 81–126.

³⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (AIPN Gd) 0046/424, Wystąpienie gen. Czesława Kiszczaka na forum Rady Ministrów, 11 XII 1989 r., k. 54. W tym miejscu warto wspomnieć, że wchodząca w życie z dniem 1 I 1990 r. Instrukcja zastępowała swoją poprzedniczkę wydaną 1 II 1970 r. na mocy Zarządzenia nr 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych, kolokwialnie nazywaną „Biblią bezpieki”.

³⁷ AIPN BU, 01627/1, Decyzja nr 01/90 z dnia 7 I 1990 r. szefa SB płk. Jerzego Karpacza w sprawie dalszych przekształceń organizacyjno–funkcyjnych i kadrowych w SB MSW, k. 78.

³⁸ *Ibidem*, k. 78–79.

stawicielei obozu solidarnościowego. Najogólniej rzecz biorąc, był im niechętny. Znamionym dowodem na jego pogląd dotyczący reformy w służbach jest chociażby wystąpienie z 11 XII 1989 r. na posiedzeniu Rady Ministrów³⁹. Warto w tym miejscu przywołać kilka najistotniejszych jego fragmentów. Przede wszystkim zwrócono uwagę na fakt, że wprowadzono kilka, zdaniem Kiszczaka, kluczowych zmian w funkcjonowaniu SB, co miało być w mniemaniu kierownictwa ministerstwa swego rodzaju ukłonem wobec obozu dawnej opozycji politycznej. Katalog najważniejszych zadań koncentrował się na działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej rozumianej jako ochrona podstawowych interesów narodowych. „Z katalogu interesujących ją [SB — przyp. autora] zagadnień zniknęło dotychczasowe pojęcie wewnętrznego przeciwnika politycznego utożsamianego z opozycją, zrewidowany został stosunek do problematyki wyznaniowej, do funkcjonowania stowarzyszeń i organizacji społecznych, a także do tak zwanego drugiego obiegu wydawniczego”⁴⁰.

Kiszczak w dalszej części swojego wystąpienia wskazał na zmiany etatowe, redukujące liczbę funkcjonariuszy SB na rzecz funkcjonariuszy MO⁴¹. Następnie skomentował inicjatywę posłów OKP zmierzającą do reformy SB i przekształcenia jej w Policję i UOP. Swoją sprzeciw wobec planowanych zmian uzasadniał wysokimi kosztami finansowymi oraz obniżeniem poziomu pracy [sic!]⁴².

Reforma „bezpieki” budziła także zainteresowanie mediów. Warto przywołać jeden z wielu pojawiających się wówczas artykułów prasowych przygotowany przez Jerzego Jachowicza⁴³. Autor skupił się m.in. na podaniu aktualnych stanów etatowych w MSW, wskazując np. na znaczny ubytek funkcjonariuszy SB wyłącznie na skutek zabiegów prawnych, jak i przejścia części z nich na emerytury i renty.

Istotnym elementem przygotowującym reformę „bezpieki” było wprowadzenie zarządzenia nr 8/90 ministra spraw wewnętrznych z 22 I 1990 r. „zmieniającego zarządzenie w sprawie przebiegu służby funkcjonariuszy SB i MO”. Najistotniejsza zmiana, w kontekście omawianej problematyki, dotyczyła dookreślenia, a w zasadzie określenia statusu funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa⁴⁴. Główna zmiana polegała więc na dodaniu ust. 2 do par. 28 zarządzenia w brzmieniu: „funkcjonariuszami SB są szefowie Służby Wywiadu i Kontrwywiadu oraz SB, zastępcy szefów tych służb, a także funkcjonariusze pełniący służbę na stanowiskach 1) w Departamentach MSW: I, II, Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa, Ochrony Gospodarki oraz Studiów i Analiz, 2) w grupie operacyjno-sztabowej szefa SB, 3) doradcy ministra, 4) w sekretariacie szefa Służby Wywiadu i Kontrwywiadu oraz szefa SB, 5) zastępcy szefa ds. SB wojewódzkiego (stołecznego) urzędu spraw wewnętrznych, 6) głównego i starszego specjalisty oraz specjalisty zastępcy szefa ds. SB w wojewódzkim (stołecznym) urzędach spraw wewnętrznych [tak w oryginale — przyp. autora], 7) w ko-

³⁹ Gen. Kiszczak treść wystąpienia rozesał do wszystkich wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych w Polsce z poleceniem zapoznania z nim podległych funkcjonariuszy. Zob. dla przykładu: AIPN Gd 0046/424, Pismo szefa WUSW w Gdańsku, gen. Jerzego Andrzejewskiego, 18 XII 1989 r., k. 50.

⁴⁰ Ibidem, Wystąpienie gen. Czesława Kiszczaka na forum Rady Ministrów, 11 XII 1989 r., k. 52–53.

⁴¹ Dla przykładu po zmianach z sierpnia 1989 r. według Cz. Kiszczaka liczba etatów SB zmniejszyła się o 1868 na rzecz Milicji. Dalsze zmiany organizacyjne doprowadziły do ograniczenia liczby funkcjonariuszy „bezpieki” do 7 tys. Przy czym gen. Kiszczak, podając tę liczbę, wskazał, że nie obejmuje ona tzw. wywiadu i kontrwywiadu, w istocie jednostek organizacyjnych SB.

⁴² AIPN Gd 0046/424, Wystąpienie gen. Czesława Kiszczaka na forum Rady Ministrów, 11 XII 1989 r., k. 57.

⁴³ J. Jachowicz, *Krótki raport o MSW*, „Gazeta Wyborcza” 1990, nr 75, s. 4, 5.

⁴⁴ AIPN BU, 01254/411, Zarządzenie nr 8/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 I 1990 r. zmieniające zarządzenie w sprawie przebiegu służby funkcjonariuszy SB i MO, k. 97–107.

mórkach organizacyjnych i na samodzielnych stanowiskach w wojewódzkich (stołecznym) urzędach spraw wewnętrznych, stanowiących odpowiedniki departamentów wymienionych w pkt 1⁴⁵. Rzeczywisty powód tej pozornie nieistotnej zmiany był kluczowy dla późniejszego procesu weryfikacji funkcjonariuszy SB, wyrażających gotowość do służby w UOP lub Policji. Pamiętać bowiem należy, że przez cały okres funkcjonowania MSW w tzw. Polsce „ludowej” (1954–1956–1990) nie istniało jednoznaczne formalnoprawne rozgraniczenie na jednostki SB i MO⁴⁶.

Przy tej okazji warto zwrócić uwagę na dyskusję, która wywiązała się w MSW w zakresie podziału jednostek ministerstwa na wchodzące w skład MO lub SB. Należy cofnąć w czasie o kilka lat, do notatki z 25 VI 1984 r. przygotowanej w Biurze Organizacyjno–Prawnym MSW i przesłanej przez jego ówczesnego dyrektora mjr. Jerzego Karpacza do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Józefa Chomętowskiego⁴⁷. W dokumencie wskazano, że podział jednostek MSW może być trudny ze względu na występowanie wzajemnych powiązań, wspólnych zakresów działania itp. Niemniej jednak zaproponowano rozwiązanie, zgodnie z którym do SB powinno się zaliczyć: departamenty I–V, Techniki, Kadr, Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego, Społeczno–Administracyjny, PESEL oraz finansów; ponadto biura: A, B, C, W, Śledcze, Studiów, Paszportów, Radiokontrwywiadu, Organizacyjno–Prawne i Biuro Ochrony Rządu; zarządy: I, Polityczno–Wychowawczy i Łączności oraz Gabinet Ministra, Główny Inspektorat Ministra i Główny Inspektorat Ochrony Przemysłu⁴⁸.

Na przełomie 1989 i 1990 r. powrócono do dyskusji na temat kryteriów związanych z zaliczaniem poszczególnych jednostek do SB. Ciekawa jest m.in. notatka służbowa sporządzona przez dyrektora Departamentu Kadr płk. Tadeusza Borkowskiego z 15 III 1990 r.⁴⁹ Autor wyraźnie zwraca uwagę na brak jednolitych kryteriów podziału jednostek organizacyjnych na wchodzące w skład SB oraz zaliczające się do MO. Wskazuje przy tym, że wszelkie akty ustawodawcze i wykonawcze, które dotyczą MO, obejmują również SB. Przytoczył ustawę z 14 lipca 1983 r. o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów, słusznie wskazując, że jest to pierwszy akt prawny sankcjonujący w sposób formalny istnienie SB. Płk Borkowski zauważył, że zaliczając określone jednostki do „bezpieki”, kierowano się m.in. zakresem realizowanych zadań (choć jak sam zauważył, sprawiało to problem w przypadku jednostek tzw. usługowych, jak chociażby Biuro W czy Departament T). Dodatkowym kryterium było zaszerogowanie funkcjonariuszy SB na wyższych etatach niż w przypadku jednostek MO. Innym wyznacznikiem praktycznym była legitymacja służbowa. Do końca grudnia 1989 r. legitymacje SB mieli funkcjonariusze dwudziestu sześciu jednostek organizacyjnych MSW (poza oczywistymi jednostkami wykonującymi zadania operacyjne były to: BOR, Departament Techniki, Biuro Paszportów, Gabinet Ministra oraz biura „literowe”). Ostatnim kryterium była kwestia podległości służbowej szefowi SB. Tymi argumen-

⁴⁵ Ibidem, k. 103. W uzasadnieniu do projektu zarządzenia projektodawcy wskazali, że „proponycja [...] wiąże się z decyzją kierownictwa resortu spraw wewnętrznych ograniczenia liczby stanowisk przewidzianych dla SB we wszystkich jednostkach organizacyjnych spraw wewnętrznych”. Zob. ibidem, k. 36.

⁴⁶ Po raz pierwszy termin Służba Bezpieczeństwa pojawia się w ustawie z 14 VII 1983 r. o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (Dz.U. z 1983 r., nr 38, poz. 172).

⁴⁷ AIPN BU, 1585/14959, Notatka dotycząca propozycji podziału jednostek organizacyjnych MSW na jednostki SB i MO, 25 VI 1984 r., k. 4–6.

⁴⁸ Ibidem, k. 5v–6.

⁴⁹ AIPN BU, 1585/10052, Notatka służbowa dotycząca kryteriów związanych z zaliczaniem jednostek do SB, 15 III 1990 r., k. 1–2.

tami szef kadr MSW próbował uzasadnić, dlaczego według stanu na dzień 31 VII 1989 r. SB liczyła 24 107 funkcjonariuszy, a po wejściu w życie zarządzenia nr 8/90 z 22 I 1990 r. według stanu na dzień 20 II 1990 r. było w SB jedynie 6681 etatów. Nie ulega wątpliwości, że opisany powyżej zabieg polegający na dookreśleniu, które jednostki należy traktować jako formacje SB, a nie MO, był wyłącznie po to, by „ukryć” część funkcjonariuszy i uchronić ich przed planowaną weryfikacją. Ostatecznie jednak, już po wejściu w życie ustawy o UOP, to tzw. *Instrukcja Kozłowskiego* określiła stanowiska, na których służba była traktowana jako ta odbyta w SB, o czym w dalszej części niniejszego opracowania.

Powstanie Urzędu Ochrony Państwa

18 stycznia grupa posłów OKP⁵⁰ Sejmu X kadencji zgłosiła projekt ustawy „o ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz bezpieczeństwa obywateli i organach właściwych w tych sprawach” (druk 202), jak również ustawy o urzędzie ministra spraw wewnętrznych (druk 200)⁵¹. Na ich podstawie miano powołać nowe służby specjalne demokratycznej Rzeczypospolitej, jak również przekształcić Milicję Obywatelską w Policję. Przedstawicielami posłów zostali wyznaczeni Jan Rokita i Edward Rzepka.

W tym miejscu należy przypomnieć, że już latem 1989 r. w Krakowie podjęto prace nad ustawami policyjnymi. Opracowaniem wspomnianych regulacji zajął się utworzony przez prof. Jana Widackiego zespół do spraw prawa policyjnego⁵². Równoległe prace o charakterze legislacyjnym prowadzono w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Jak wspomina prof. Jan Widacki, pierwotnie miano przygotować nowelizację ustawy z 14 VII 1983 r. „o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów”, jednak w obliczu działań MSW kierowanego przez gen. Kiszczaka postanowiono opracować zupełnie nową ustawę o służbach specjalnych⁵³.

Prace nad ukształtowaniem nowych regulacji prawnych trwały bardzo szybko. Obok projektów poselskich 7 II 1990 r. do marszałka Sejmu trafiły „konkurencyjne” projekty trzech ustaw przyjętych na posiedzeniu Rady Ministrów 5 lutego⁵⁴. Były to więc ustawy: o Urzędzie

⁵⁰ W gronie posłów wnioskodawców byli: Piotr Polmański, Stanisław Krauz, Jan Kisilczyk, Janusz Okrzesik, Michał Caputa, Jerzy Koralewski, Andrzej Miłkowski, Adela Dankowska, Bohdan Kopczyński, Włodzimierz Mokry, Jerzy Zimowski, Edward Rzepka, Henryk Wujec, Jarosław Kapsa i Jan Rokita.

⁵¹ Szerzej zob. S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2011, s. 100; *Czasy przelomu. Narodziny Urzędu Ochrony Państwa*, http://www.zbfsop.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=337:czasy_przelomu-narodziny-urzedu-ochrony-pastwa&catid=25:historia&Itemid=52 (dostęp: 2 X 2014 r.). Fotokopia pierwszej strony wystąpienia piętnastu posłów OKP do marszałka Sejmu RP Mikołaja Kozakiewicza z 18 I 1990 r. zgłaszających projekt ustawy o ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz bezpieczeństwa obywateli i organach właściwych w tych sprawach została opublikowana w: „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010, s. 23.

⁵² J. Widacki, op. cit., s. 19; S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, op. cit., s. 99.

⁵³ J. Widacki, op. cit., s. 20, 21. Wśród koncepcji zmian w strukturze i organizacji służb specjalnych pojawiały się i takie, jak ta zaprezentowana przez Lecha Falandyśa, która zakładała likwidację MSW, usamodzielnienie Policji i podporządkowanie całego wywiadu wojsku. Z kolei Jacek Merkel zaproponował powołanie osobnej agencji wywiadowczej podległej bezpośrednio rządowi. Zob. A. Żebrowski, *Ewolucja polskich służb*, s. 293.

⁵⁴ W Archiwum Rady Ministrów znajduje się notatka z 7 II 1990 r. podpisana w zastępstwie Jacka Ambroziaka przez Jerzego Cierniewskiego z prośbą o podpisanie listu do marszałka Sejmu przekazują-

Ministra Spraw Wewnętrznych oraz o Policji i o Urzędzie Ochrony Państwa, a także o zmianie przepisów o służbie funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej⁵⁵. Projekty rządowe trafiły do opinii Rady Legislacyjnej (zespołu *ad hoc*) przy prezesie Rady Ministrów. W piśmie z 12 II 1990 r. minister spraw wewnętrznych otrzymał opinię zespołu noszącą datę 8 lutego⁵⁶.

Na posiedzeniu plenarnym Sejmu 9 lutego odbyło się pierwsze czytanie projektów poselskich i projektów rządowych. Pakiet ustaw zgłoszony przez posłów prezentował Jan Rokita, natomiast ustawy rządowe przedstawił Zbigniew Pudysz, pełniący wówczas funkcję podsekretarza stanu w MSW⁵⁷. Po prezentacji zwięzłej dyskusją Sejm zdecydował o skierowaniu projektów ustaw poselskiego i rządowego do dwóch komisji: Komisji Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Komisji Ustawodawczej, w celu wspólnego rozpatrzenia. W ramach komisji ukonstytuowała się podkomisja kierowana przez posła Jerzego Zimowskiego, która ostatecznie sporządziła projekt ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa. Komisje zbierały się na kilku posiedzeniach (7, 15, 29 i 30 marca), w rezultacie prac i zgłoszonych uwag wniosły 30 marca o uchwaleniu projektów ustaw. Posłem sprawozdawcą przedstawiającym projekty ustaw był Jerzy Zimowski. Dyskusja i głosowanie odbyło się na 25 posiedzeniu Sejmu 6 IV 1990 r.⁵⁸ Projekty trzech ustaw: o Policji⁵⁹, o Urzędzie Ochrony Państwa⁶⁰ oraz o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych⁶¹ zostały ostatecznie uchwalone⁶². Co ciekawe, ówczesny szef MSW gen. Kiszczak nagrodził po uchwaleniu wymienionych normatywów swoich podwładnych z ministerstwa z płk. Jerzym Karpaczem, szefem SB, na czele. Kiszczak argumentował przyznanie nagród podległym oficerom „wkładem pracy, inicjatywą i osobistym zaangażowaniem w pracach nad projektami ustaw”, choć w rzeczywistości

cego projekty trzech ustaw przyjętych przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 5 lutego. Chodziło o ustawę o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych; o Policji i Urzędzie Ochrony Państwa oraz o zmianie przepisów o służbie funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. W piśmie wskazano również, że z rekomendacji gen. Kiszczaka zaproponowano do reprezentowania stanowiska rządu gen. Zbigniewa Pudysza. Ostatecznie premier Tadeusz Mazowiecki poinformował w piśmie z 7 lutego, że stanowisko rządu będzie reprezentował gen. Kiszczak. KPRM, 11/90, nr akt RM 10–29–90, Notatka dla Prezesa Rady Ministrów Pana Tadeusza Mazowieckiego, k. 22–23. W cytowanej teczce znajduje się kilka wersji ustaw „policyjnych” dokumentujących przebieg procesu legislacyjnego.

⁵⁵ Odpowiednio druki sejmowe 223, 224 i 225. Zob. także: S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, s. 101.

⁵⁶ KPRM, 11/90, nr akt RM 10–29–90, Opinia o projektach ustaw: o urzędzie ministra spraw wewnętrznych, o Policji i Urzędzie Ochrony Państwa, o zmianie przepisów o służbie funkcjonariuszy SB i MO, k. 160–165.

⁵⁷ S. Hoc, *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, s. 102, 103.

⁵⁸ Obszernie tę dyskusję przedstawia S. Hoc w cytowanym kilkakrotnie artykule. Ibidem.

⁵⁹ Zob. AIPN BU, 2218/100, Kopia druku nr 306 Sprawozdanie Komisji: Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Ustawodawczej z dnia 30 III 1990 r. wnoszących o uchwalenie ustawy o Policji, k. 84–148. Sprawozdanie podpisali Stanisław Gabrielski i Janusz Trzcziński.

⁶⁰ Ibidem, Kopia druku nr 305 Sprawozdanie Komisji: Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Ustawodawczej z dnia 30 III 1990 r. wnoszących o uchwalenie ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa, k. 74–125.

⁶¹ Ibidem, Kopia druku nr 304 Sprawozdanie Komisji: Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Ustawodawczej z dnia 30 III 1990 r. wnoszących o uchwalenie ustawy o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych, k. 67–73.

⁶² Ustawa z dnia 6 IV 1990 r. o Policji (Dz.U. z 1990 r., nr 30, poz. 179), ustawa z dnia 6 IV 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. z 1990 r., nr 30, poz. 180); ustawa z dnia 6 IV 1990 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych (Dz.U. z 1990 r., nr 30, poz. 181).

przynajmniej część spośród nich była przeciwna jakimkolwiek zmianom demokratyzującym resort spraw wewnętrznych⁶³.

Plany wejścia w życie ustaw były przedmiotem licznych dyskusji wysokich funkcjonariuszy wywodzących się z komunistycznego układu władz, którzy funkcjonowali jeszcze w strukturach ministerstwa.

Warto też wspomnieć, że w lutym 1990 r. w kierownictwie MSW powstało kilka zespołów mających na celu opracowanie projektu struktury nowych formacji, tj. UOP czy Policji. W tym celu wydane zostało zarządzenie nr 24/90 ministra spraw wewnętrznych z 12 lutego w sprawie powołania zespołów do opracowania projektów struktury organizacyjnej oraz zakresu działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Urzędu Ochrony Państwa oraz Policji⁶⁴. Ówczesny szef ministerstwa gen. Czesław Kiszczak powołał m.in. następujące zespoły: Centralny Zespół ds. Organizacji i Zakresu Działania MSW — przewodniczący gen. Zbigniew Pudysz, wiceminister spraw wewnętrznych; Zespół ds. Organizacji Policji — przewodniczący gen. Zenon Trzciniński, komendant główny Policji; Zespół ds. Organizacji Urzędu Ochrony Państwa — przewodniczący gen. Henryk Dankowski, wiceminister spraw wewnętrznych⁶⁵. Zgodnie z dyspozycją par. 4 normatywu zespoły miały działać do czasu zakończenia wszelkich prac organizacyjnych związanych z powołaniem nowych urzędów⁶⁶.

Jako przykład szczególnego zainteresowania funkcjonariuszy SB szykowanymi przez przedstawicieli obozu solidarnościowego zmianami mogą posłużyć stenogramy licznych telekonferencji organizowanych przez szefa SB płk. Jerzego Karpacza. Podczas jednej z takich dyskusji 23 II 1990 r. poinformował on swoich podwładnych w „terenie”, że 27 lutego odbędzie się drugie posiedzenie Sejmowej Podkomisji Administracji i Spraw Wewnętrznych i że będzie to pierwsza merytoryczna dyskusja na temat proponowanych zmian (pierwsze posiedzenie miało miejsce 15 lutego)⁶⁷. Karpacz wyraźnie podkreślił, że projekt zmian nie był konsultowany z ówczesnym kierownictwem MSW. Wyraził także pogląd, że kierownictwo MSW jest zdania, że do UOP trafią funkcjonariusze z obecnego MSW, a nie osoby zupełnie nowe⁶⁸. W dalszej części zrelacjonował przygotowaną w MSW propozycję budowy UOP. Według koncepcji ministerialnych planowano powołanie dwudziestu jeden oddziałów w najważniejszych województwach i dwudziestu ośmiu delegatur w pozostałych. Trzy inne delegatury miały zostać powołane w miastach niebędących stolicami województw, tj. w Gdyni, Świnoujściu i Grudziądzu⁶⁹.

⁶³ AIPN BU, 1619/1410, Rozkaz nr 28/90/DK Ministra Spraw Wewnętrznych, 19 IV 1990 r., k. 88–89.

⁶⁴ AIPN BU, 01254/411, Zarządzenie nr 24/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 II 1990 r. w sprawie powołania zespołów do opracowania projektów struktury organizacyjnej oraz zakresu działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Urzędu Ochrony Państwa oraz Policji, k. 15–15 v.

⁶⁵ Ibidem, k. 15. Dla porządku należy dodać, że oprócz wymienionych zespołów cytowanym zarządzeniem powołano jeszcze: Zespół ds. Podziału Służby Zabezpieczenia Operacyjnego — przewodniczący gen. Stefan Stocha; Zespół ds. Podziału Służby Zabezpieczenia Materiałowego — przewodniczący gen. Stanisław Konieczny, oraz Zespół ds. podziału Departamentu Finansów — przewodniczący płk Jarosław Lewiak.

⁶⁶ Ostatecznie struktura organizacyjna UOP została przygotowana przez inny zespół, powołany na mocy Decyzji 1/DK Szefa UOP w sprawie powołania zespołu ds. organizacji UOP, dokument w zbiorach Biura Ewidencji i Analiz ABW.

⁶⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: AIPN Ka), 019/18, Telekonferencja, 23 II 1990 r., k. 1. Zob. także Telekonferencja, 19 II 1990 r., k. 16 v.

⁶⁸ Ibidem, Telekonferencja, 23 II 1990 r., k. 3.

⁶⁹ Ibidem, k. 6. W dalszej części zaprezentowano planowaną przez ministerstwo strukturę organizacyjną urzędu.

Należy odnotować, że według innych planów miało powstać dziesięć siedzib oddziałów regionalnych Urzędu oraz piętnaście ekspozytur. Jeśli chodzi o szczeble regionalne, miały to być: region zachodniopomorski; pomorsko-kujawski; mazursko-podlaski; wielkopolski; mazowiecki; dolnośląski; centralny; śląski; małopolski; wschodniomałopolski. W przypadku woj. warszawskiego obszar ten miał być objęty nadzorem przez Centralę UOP⁷⁰.

Karpacz poinformował również uczestników telekonferencji o opracowywanych kryteriach dotyczących przyjmowania funkcjonariuszy do służby w Urzędzie Ochrony Państwa.

Innym przykładem jest stenogram z telekonferencji z płk. J. Karpaczem datowany na 2 IV 1990 r.⁷¹ Karpacz relacjonował uczestnikom konferencji przebieg prac Sejmowej Komisji Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Ustawodawczej, w której wzięli udział przedstawiciele MSW, Służby Bezpieczeństwa oraz związków zawodowych MO i pracowników cywilnych. Jak zaznaczono, we wszystkich trzech ustawach konieczne były zmiany redakcyjne, którymi miał się zająć powołany w tym celu zespół. Według płk. Karpacza zmiany merytoryczne w ustawach o MSW, Policji i UOP nie były zbyt daleko idące⁷². Szczególnie podkreślono, że zarówno w projektach ustaw o Policji, jak i o UOP nie dokonano zmian merytorycznych dotyczących „uprawnień pragmatycznych oraz praw emerytalno-rentowych”.

Także 2 IV 1990 r. w telekonferencji zorganizowanej przez płk. Leszka Lamparskiego — szefa Służby Kadr, Szkolenia i Wychowania — zwrócił on uwagę na zmiany wprowadzane przez pakiet przygotowanych ustaw w zakresie statusu funkcjonariuszy SB i ich przyszłej służby w Policji lub Urzędzie Ochrony Państwa⁷³. Zresztą analizując dyskusję i komentarze dotyczące koncepcji funkcjonowania nowych służb specjalnych autorstwa przedstawicieli *ancient regime*’u, można odnieść wrażenie, że sprawy personalne związane z zatrudnieniem na nowych warunkach lub zakończeniem służby na korzystnych zasadach miały dla nich najważniejsze znaczenie⁷⁴. Szeroko komentowano też proponowany w projektach ustaw tryb weryfikacji funkcjonariuszy SB.

Obok telekonferencji przygotowywano w MSW rozmaite analizy dotyczące reorganizacji oraz aktualnych zadań Służby Bezpieczeństwa. Dokumenty te były opracowywane przede wszystkim na potrzeby komisji sejmowych. Koncentrowały się głównie na ocenie projektów ustaw i uchwyceniu w nich najistotniejszych elementów zmieniających funkcjonowanie MSW⁷⁵.

Ponadto kierownictwo SB usilnie starało się wykazać, że kierowana przez nich służba uległa przeobrażeniu, zmieniając równocześnie zakres realizowanych zadań oraz przedmiot zainteresowań operacyjnych. Ciekawym dokumentem jest chociażby Informacja doty-

⁷⁰ AIPN BU, 1595/320, k. 1–2 (wielkoformatowa mapa).

⁷¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi (dalej: AIPN Łd), Pf 320/17, Stenogram z telekonferencji, 2 IV 1990 r., k. 8.

⁷² Ibidem.

⁷³ AIPN Gd, 0046/424, Stenogram z telekonferencji, 2 IV 1990 r., k. 11.

⁷⁴ Jako przykład można podać notatkę z 20 II 1990 r. dotyczącą rozwiązania Służby Bezpieczeństwa i weryfikacji jej funkcjonariuszy oraz notatkę z dnia 27 II 1990 r. zatytułowaną Notatka dotycząca zasad rozwiązania Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej oraz zmian w stosunku służbowym funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych w związku z powołaniem Policji, Urzędu Ochrony Państwa i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, zob. AIPN BU, 1585/17094, k. 36–38, 16–27. Obie notatki nie są podpisane. W pierwszej z nich na uwagę zasługuje stwierdzenie, że w trakcie procesu weryfikacji konieczne będzie zawieszenie współpracy z osobowymi źródłami informacji oraz niekorzystanie z innych aktywów, tj. lokali i mieszkań konspiracyjnych. Ponowne podjęcie źródeł powinno być możliwe przez tych samych funkcjonariuszy po zakończeniu weryfikacji. W przypadku jej negatywnego wyniku powinna istnieć możliwość przekazania źródeł innym funkcjonariuszom.

⁷⁵ AIPN Łd Pf 320/17, Notatka dotycząca reorganizacji MSW, 3 III 1990 r., k. 3–7.

cząca struktury i zadań Służby Bezpieczeństwa MSW z 8 III 1990 r. Opisano w niej zadania realizowane przez SB, szczegółowo wskazując na powstałe kilka miesięcy wcześniej nowe jednostki organizacyjne, tj. Departament Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa; Departament Ochrony Gospodarki; Departament Studiów i Analiz. Kierownictwo MSW wskazywało w tym dokumencie na podkreślane wielokrotnie, choć iluzoryczne, ograniczenie stanu osobowego SB⁷⁶.

Dodatkowo kierownictwo SB reagowało na negatywne opinie wyrażane przez parlamentarzystów reprezentujących środowiska opozycyjne. Dla przykładu 25 I 1990 r. płk Jerzy Karpacz w notatce dotyczącej usprawnienia współdziałania resortu spraw wewnętrznych z najwyższymi organami przedstawicielskimi państwa pisał: „[...] poszczególni posłowie i senatorowie w swoich wystąpieniach wykazują brak rzetelnej wiedzy o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego w państwie oraz o zasadach funkcjonowania i pracy resortu spraw wewnętrznych”⁷⁷.

Zgodnie z uchwaloną przez Sejm ustawą o UOP nowo powołana służba specjalna miała skoncentrować swoją uwagę na zagadnieniach dotyczących tradycyjnego wywiadu, kontrowywiadu oraz czynnościach dochodzeniowo–śledczych⁷⁸. Główne zadania nowego Urzędu zorientowano na rozpoznawanie zagrożeń skierowanych przeciwko państwu i przeciwdziałanie im. UOP miał zwalczać przestępstwa szpiegostwa, terroryzmu międzynarodowego; nowe zadania dotyczyły także zwalczania przestępstw o charakterze ekonomicznym. Wśród zadań Urzędu miało być również przygotowywanie analiz i informacji dla najwyższych organów władzy państwowej. Ostatnia grupa nadanych zadań dotyczyła ochrony tajemnicy państwowej⁷⁹.

Na szczególną uwagę zasługują przepisy przejściowe i końcowe ustawy o UOP zawarte w art. 129–137. Zgodnie z art. 130 minister spraw wewnętrznych został zobowiązany do zorganizowania UOP w okresie trzech miesięcy od wejścia w życie ustawy. Art. 131–134 poświęcone były uregulowaniu spraw kadrowych. W szczególności zdecydowano o zwolnieniu ze służby wszystkich funkcjonariuszy SB, którzy pełnili ją z chwilą zorganizowania UOP, jak również tych którzy pełnili służbę w SB w dniu 31 VII 1989 r.

W związku z art. 129 ustawy o UOP („z chwilą utworzenia UOP SB zostaje rozwiązana”) minister spraw wewnętrznych (podpisał wiceminister Henryk Dankowski) wydał zarządzenie nr 49/90 o zaprzestaniu działalności SB, o czym poniżej.

Likwidacja Służby Bezpieczeństwa

Rozpatrując kwestie likwidacji Służby Bezpieczeństwa, należy zwrócić uwagę na dużą komplikację, jak również wiele niekonsekwencji pojawiających się w dwóch przywołanych powyżej ustawach, tj. ustawie o UOP i ustawie o Policji. Przede wszystkim ustawodawca wyróżnił dwa etapy kształtowania się nowych służb specjalnych⁸⁰. Etap pierwszy to powołanie

⁷⁶ AIPN BU, 01627/1, Informacja dotycząca struktury i zadań Służby Bezpieczeństwa MSW, 8 III 1990, k. 18–23.

⁷⁷ Ibidem, Notatka dotycząca usprawnienia współdziałania resortu spraw wewnętrznych z najwyższymi organami przedstawicielskimi państwa, 25 I 1990 r., k. 41.

⁷⁸ S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, s. 45.

⁷⁹ G. Tokarz, *Ewolucja polskich służb specjalnych po 1989 r.*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2007, s. 211, 212.

⁸⁰ Zob. A. Jusupović, A. Ostapa, J. Wygoda, *Pojęcie „Służby Bezpieczeństwa” w rozumieniu ustawy lustracyjnej. Propozycja wykładni*, w: *Historyczno–prawna*, s. 65.

UOP, zgodnie z treścią art. 1 ustawy z dniem jej wejścia w życie — 10 V 1990 r.⁸¹ Etap drugi to zorganizowanie Urzędu w terminie trzech miesięcy od dnia ogłoszenia ustawy⁸². W tym miejscu warto zwrócić uwagę na status funkcjonariuszy rozwiązywanej Służby Bezpieczeństwa. Mieli oni być z mocy prawa z niej zwolnieni. Niemniej jednak nadal funkcjonowali w ramach MSW. Dodatkowo w myśl art. 147 ust. 2 ustawy o Policji ustawodawca wskazał, że z chwilą zorganizowania Policji zostaną zlikwidowane urzędy spraw wewnętrznych (nastąpiło to 10 sierpnia). Tym samym, jak słusznie wskazali autorzy cytowanego w przypisie artykułu Adrian Jusupović, Andrzej Ostapa i Jacek Wygoda: „obie ustawy przewidywały niezależnie od siebie «rozwiązanie SB», «zwolnienie funkcjonariuszy SB z mocy prawa» oraz «likwidację urzędów spraw wewnętrznych»»⁸³.

W kontekście wejścia w życie ustawy z 6 IV 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa z dniem 10 V 1990 r. kluczowe jest zwrócenie uwagi na niezwykle ważny dokument regulujący proces wygaszania działalności Służby Bezpieczeństwa. Chodzi mianowicie o zarządzenie nr 043/90 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1990 r. „w sprawie zaprzestania działalności Służby Bezpieczeństwa”⁸⁴.

Już na wstępie tego normatywu wskazano, że jest on aktem wykonawczym w zakresie postanowień art. 129 ustawy o UOP (artykuł ten stanowił, że z chwilą utworzenia UOP Służba Bezpieczeństwa ma być rozwiązana — przyp. autora). W par. 1 zarządzenia wskazano, że SB w MSW, stołecznym i wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych zaprzestają działalności. Wczytując się w treść dokumentu i zestawiając to z praktyką, można stwierdzić, że owo zaprzestanie działalności miało charakter wyłącznie formalny. Zakazano bowiem podejmowania jakichkolwiek „inicjujących czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych, a także wykonywania rodzących skutki prawne czynności na polecenie prokuratury i sądu oraz innych organów — w zakresie określonym odrębnymi przepisami”⁸⁵. Ponadto polecono funkcjonariuszom wywiadu, kontrwywiadu, ochrony konstytucyjnego porządku państwa, ochrony gospodarki oraz studiów i analiz, aby zawiesili aktywne sprawy, w tym dotyczące sytuacji społecznej, politycznej oraz gospodarczej, za wyjątkiem tych, które mają istotne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa czy też prowadzonych wobec osób podejrzanych o szpiegostwo lub terroryzm⁸⁶. Funkcjonariusze Biura Śledczego zostali z kolei zobowiązani do przekazania niezakończonych postępowań prokuraturom lub jednostkom Policji.

Zakazano ponadto stosowania środków pracy operacyjnej z wyjątkiem działań związanych ze sprawami szpiegostwa i terroryzmu. Równocześnie polecono funkcjonariuszom likwidowanej SB ocenić ich przydatność dla potrzeb UOP oraz „podjąć czynności w celu zapewnienia dalszego wykorzystania dotychczasowych środków pracy operacyjnej przydatnych dla potrzeb Urzędu Ochrony Państwa”⁸⁷. Dbałość o ewidencję aktywów SB widać w kolejnych dyspozycjach zarządzenia, w myśl których jednostki operacyjne miały sporządzić

⁸¹ Art. 1 ustawy z dnia 6 IV 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa: „Tworzy się Urząd Ochrony Państwa, którego celem działania jest ochrona bezpieczeństwa państwa i jego porządku konstytucyjnego”.

⁸² A. Jusupović, A. Ostapa, J. Wygoda, *Pojęcie „Służby Bezpieczeństwa”*, s. 65.

⁸³ *Ibidem*, s. 66.

⁸⁴ AIPN BU, 0045/101, t. 1, Zarządzenie nr 043/90 ministra spraw wewnętrznych z dnia 10 V 1990 r. w sprawie zaprzestania działalności Służby Bezpieczeństwa, k. 204–208.

⁸⁵ *Ibidem*, par. 2, ust. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, par. 2, ust. 2.

⁸⁷ *Ibidem*, par. 3, lit. c.

wykazy bieżących spraw operacyjnych (wskazując kategorię, kryptonim, numer rejestracyjny oraz zagrożenia), jak również wykazy środków pracy operacyjnej (OZI, MK i LK)⁸⁸.

Przepisy zarządzenia miały na celu uporządkowanie sytuacji w służbach w okresie przejściowym. Formalnie bowiem istniał już UOP, który od 11 V 1990 r. miał swojego szefa — dr. Krzysztofa Kozłowskiego powołanego przez premiera Tadeusza Mazowieckiego⁸⁹. Faktycznie nie było jeszcze żadnych struktur centralnych czy też ogniw terenowych. Proces ich budowy zakończył się dopiero w lipcu wydaniem dwóch kluczowych normatywów, tj. zarządzenia nr 39 prezesa Rady Ministrów z 4 VII 1990 r. w sprawie szczegółowego określenia zadań oraz struktury organizacyjnej UOP⁹⁰ oraz rozporządzenia Rady Ministrów z 16 VII 1990 r. w sprawie nadania statutu organizacyjnego Ministerstwu Spraw Wewnętrznych⁹¹.

Dlatego też w normatywie wyraźnie wskazano, że działania niektórych jednostek SB miały być kontynuowane do czasu zorganizowania się Urzędu lub wręcz reorganizacji MSW, która — czego nie można zapomnieć — również się wówczas dokonywała. Kontynuować swoje działania miały więc: Biuro Szyfrów, Zarząd Łączności, Biuro „C”, Biuro „B”, Departament Techniki, jak również Departament PESEL, czyli ogólnie wszystkie jednostki o charakterze obsługowym⁹².

Przepisy cytowanego zarządzenia regulowały ponadto sposób postępowania z bronią, samochodami służbowymi, sprzętem techniki operacyjnej, sprzętem kwaterunkowym oraz biurowym. Wskazano, aby środki funduszu operacyjnego będącego w dyspozycji jednostek Służby Bezpieczeństwa trafiły, po uprzednim komisyjnym rozliczeniu, do Departamentu Finansów MSW.

Niezwykle istotny dla przyszłości powstającego UOP był przepis par. 9 zarządzenia odnoszący się do kwestii kadrowych. Wskazano przede wszystkim, że tryb i warunki przyjmowania do nowych służb specjalnych będą uregulowane w drodze rozporządzenia Rady Ministrów.

Weryfikacja funkcjonariuszy SB

Rada Ministrów wydała kilka dni po wejściu w życie zarządzenia nr 043/90 uchwałę nr 69 z dnia 21 V 1990 r. w sprawie trybu i warunków przyjmowania byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa do służby w Urzędzie Ochrony Państwa i w innych jednostkach organizacyjnych podległych ministrowi spraw wewnętrznych oraz zatrudniania ich w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych⁹³. Uchwała została następnie uzupełniona zarządzeniem nr 51 ministra spraw wewnętrznych z 25 VI 1990 r. w sprawie przeprowadzenia oceny byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa⁹⁴.

Uchwała nr 69 Rady Ministrów została wydana na podstawie art. 132 ustawy o UOP. Zgodnie z jej postanowieniami byli funkcjonariusze SB dostali możliwość podjęcia służby w UOP, Policji lub innej jednostce organizacyjnej podległej ministrowi spraw we-

⁸⁸ Ibidem, par. 4.

⁸⁹ Zob. Fotokopia aktu powołania na stanowisko Szefa Urzędu Ochrony Państwa dr. Krzysztofa Kozłowskiego — „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, s. 12.

⁹⁰ Oryginał dokumentu znajduje się w Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Kopia została opublikowana w: *Historyczno-prawna analiza*, s. 305–307.

⁹¹ Dz.U. z 1990 r., nr 49, poz. 288.

⁹² AIPN BU, 0045/101, t. 1, Zarządzenie nr 043/90, par. 5 i 6.

⁹³ Monitor Polski z 1990 r., nr 20, poz. 159.

⁹⁴ Dz. Urz. MSW z 1990 r., nr 2, poz. 12.

wewnętrznych. Warunkiem było uzyskanie pozytywnej opinii właściwej komisji kwalifikacyjnej (odpowiednio: Centralnej, ds. kadr centralnych i wojewódzkiej). W uchwale określono, że Komisję Centralną powołuje Prezes Rady Ministrów, z kolei komisję kwalifikacyjną ds. kadr centralnych powoływał szef UOP. W przypadku komisji wojewódzkich były one powoływane przez przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej. W ich skład wchodził szef UOP, komendanta głównego Policji, związku zawodowego funkcjonariuszy Policji, jak również inne osoby „o uznanym w lokalnej społeczności autorytecie moralnym i społecznym”⁹⁵.

Zadania Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej (dalej: CKK) koncentrowały się przede wszystkim, obok nadzoru nad pracami komisji ds. kadr centralnych i komisji wojewódzkich, na rozpatrywaniu odwołań od decyzji wymienionych powyżej organów. Zadania komisji ds. kadr centralnych miały dotyczyć weryfikacji funkcjonariuszy SB pełniących służbę w jednostkach na szczeblu centralnym. Z kolei komisje wojewódzkie zajmowały się procesem weryfikacji w jednostkach SB z terenu danego województwa.

W dalszej części uchwały szczegółowo omówiono tryb składania wniosków o przyjęcie do służby. Mógł go złożyć każdy funkcjonariusz, który nie miał ukończonego pięćdziesiątego piątego roku życia⁹⁶. Opisano również sposób procedowania przed komisją, wskazując, że obok wniosku i dokumentów, w tym osobowych, zasadne było przeprowadzanie rozmów uzupełniających. Dopiero wobec braku przeciwwskazań, uzasadnionych przekonaniem o posiadaniu odpowiednich kwalifikacji do pełnienia służby w UOP, wydawano pozytywne opinie. W przypadku wydania opinii negatywnej każdy miał prawo odwołać się do CKK w terminie siedmiu dni od jej otrzymania⁹⁷. W CKK odwołanie rozpatrywano, a decyzja przez nią podjęta była ostateczna.

W wykonaniu cytowanej uchwały nr 69 Rady Ministrów przygotowano podwaliny organizacyjne i formalne niezbędne do przeprowadzenia procesu kwalifikacyjnego, który potocznie funkcjonuje pod nazwą „weryfikacja funkcjonariuszy SB”⁹⁸.

Przede wszystkim powołana została do życia Centralna Komisja Kwalifikacyjna, Komisja Kwalifikacyjna do spraw Kadr Centralnych oraz wojewódzkie komisje kwalifikacyjne. Szczególne znaczenie w kontekście rozpatrywanej problematyki ma *Instrukcja przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej z 25 VI 1990 r.*, potocznie zwana *Instrukcją Kozłowskiego*⁹⁹. Był to podstawowy dokument stanowiący istotne narzędzie w procesie kwalifikacji funkcjonariuszy SB i określenia ich przydatności do pracy w nowym resorcie spraw

⁹⁵ Par. 4 ust. 1 uchwały nr 69 z 21 V 1990 r. — kopia m.in. w AIPN BU, 1585/4048, k. 1–6.

⁹⁶ W piśmie dyrektora Departamentu Kadr płk. Tadeusza Borkowskiego z 3 VII 1990 r. wskazano, że do 7 lipca komendanci wojewódzcy Policji mają obowiązek przesłania do kierowanego przez niego departamentu wykazów funkcjonariuszy podlegających weryfikacji, którzy ukończyli pięćdziesiąty piąty rok życia, jak również zestawień ilościowych pozostałych funkcjonariuszy podlegających tej procedurze.

⁹⁷ Podstawą do wydania opinii negatywnej były: naruszenia prawa podczas pełnienia służby, naruszenia prawa i godności innych osób, wykorzystywanie stanowiska do celów pozasłużbowych.

⁹⁸ O praktyce prowadzonego procesu kwalifikacyjnego zwanego potocznie weryfikacją piszą w „Przełęcz Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW” m.in. cytowani na łamach niniejszego artykułu A. Milczanowski, *Jak trafiłem do UOP*, s. 46, 47; P. Niemczyk, *BAI*, s. 62; M. J. Stręk, *Wyzwanie*, s. 71; J. Wesołowski, *Dwadzieścia lat minęło*, s. 75, 76.

⁹⁹ *Instrukcja* była wielokrotnie publikowana, ostatnio w: *Historyczno-prawna analiza*, s. 303, 304. Oryginał znajduje się w archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Instytut Pamięci Narodowej w związku z wykonywaniem swoich obowiązków ustawowych otrzymał uwierzytelnioną kopię *Instrukcji*, która znajduje się w dyspozycji Biura Lustracyjnego IPN. Nieuwierzytelniona kopia znajduje się m.in. w archiwum łódzkiego IPN (AIPN Łd, 0284/1, k. 13–15).

wewnętrznych, Policji czy też — przede wszystkim — w Urzędzie Ochrony Państwa¹⁰⁰. Ogólnie rzecz biorąc, *Instrukcja* wskazywała jednostki i komórki organizacyjne, w których pełnienie służby traktowane było jako służba w SB. Dokonano przy tym rozróżnienia na jednostki istniejące w dniu 10 V 1990 r. (czyli w momencie powołania UOP), jak też jednostki istniejące w dniu 31 VII 1989 r.

Uzupełnieniem, potwierdzającym wykaz stanowisk traktowanych jako będące jednostkami SB, było zarządzenie nr 53/90 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1990 r. „w sprawie określenia stanowisk zajmowanych przez funkcjonariuszy byłej Służby Bezpieczeństwa oraz jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych, w których pełnili oni służbę”. W par. 1 zarządzenia wskazano, że funkcjonariuszami byłej SB są ci, którzy pełnili służbę na stanowiskach i w jednostkach wymienionych w *Instrukcji Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej* z 25 VI 1990 r. Jednocześnie zmodyfikowano zapis par. 28 zarządzenia nr 60/87 MSW z dnia 31 X 1987 r. „w sprawie przebiegu służby funkcjonariuszy SB i MO” zmieniony kilka miesięcy wcześniej przez zarządzenie nr 8/90 z 22 I 1990 r. (dla przypomnienia chodziło o formalne ograniczenie jednostek SB poprzez definicyjne określenie, czym jest Służba Bezpieczeństwa — przyp. autora). Skreślono w nim wprowadzony tym zarządzeniem ust. 2.

Wykonując uchwałę nr 69, minister spraw wewnętrznych wydał wspomniane w niniejszym tekście zarządzenie nr 51/90 z 25 VI 1990 r. „w sprawie przeprowadzenia oceny byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa”. Zgodnie z jego postanowieniem wszyscy funkcjonariusze SB, o których traktowała *Instrukcja*, mieli otrzymać formularze wniosków o przyjęcie do służby. Wszystkie wypełnione druki miały następnie w terminie do 4 lipca trafić do Departamentu Kadr MSW. Następnie wypełniony formularz wraz z aktami osobowymi trafił do sekretarza Komisji Kwalifikacyjnej. Szef UOP miał również otrzymać przygotowany przez Departament Kadr wykaz funkcjonariuszy, którzy nie podlegali weryfikacji w związku z osiągnięciem pięćdziesiątego piątego roku życia.

Odwolania od decyzji Komisji ds. Kadr Centralnych lub komisji wojewódzkich przekazywano wraz z całością dokumentacji sekretarzowi CKK. Zamknięciem procesu weryfikacji miało być przekazanie akt kandydatów do służby wraz z opiniami negatywnymi do komórek

¹⁰⁰ W tym miejscu konieczne jest rozwianie wątpliwości związanych z istnieniem dwóch wersji *Instrukcji*: jednej krótszej, a drugiej bardziej rozbudowanej. Ma to istotne znaczenie dla rozpatrywanej problematyki, gdyż w wersji krótszej brakuje niektórych jednostek organizacyjnych, które powinny podlegać weryfikacji, tym samym należy domniemywać, że nie były jednostkami Służby Bezpieczeństwa. Wersja pełniejsza zawiera obszerniejszy wykaz. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na decyzję nr 1/90 sekretarza Komisji Kwalifikacyjnej ds. Kadr Centralnych z 2 VII 1990 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu *Instrukcji Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej* z dnia 25 VI 1990 r. Pod decyzją podpisał się sekretarz Komisji Wojciech Raduchowski–Brochwicz. Załącznikiem do tej decyzji jest pełniejsza wersja *Instrukcji*. Dodatkowo wszelkie wątpliwości rozwiewa pismo dyrektora Departamentu Kadr MSW płk. Tadeusza Borkowskiego nr Kh–3001/90 z 3 VII 1990 r. skierowane obiegami do komendantów wojewódzkich Policji w całym kraju. Za tym pismem został przesłany m.in. jednolity tekst *Instrukcji Kozłowskiego* wraz z załączonymi wzorami wniosków o przyjęciu do służby, notatki z przeglądu akt osobowych i opinii komisji weryfikacyjnej. Zob. Pismo dyrektora Biura Ochrony Informacji Niejawnych MSWiA z dnia 15 VI 2011 r. skierowane do dyrektora Biura Lustracyjnego IPN w sprawie wskazania ostatecznego tekstu *Instrukcji Kozłowskiego* wraz z załącznikami. Istotnym dokumentem jest decyzja nr 85 ministra spraw wewnętrznych i administracji z 7 VI 2011 r. w sprawie udostępnienia IPN z zasobu Centralnego Archiwum MSW uwierzytelnionych kopii *Instrukcji Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej* z 25 VI 1990 r. i pisma Dyrektora Departamentu Kadr MSW Kh–3001/90 z 3 VII 1990 r. (całość korespondencji w zbiorach autora).

kadrowych, natomiast decyzje pozytywne trafiały do nowo powstających jednostek UOP, Policji lub MSW.

Na marginesie rozważań związanych z weryfikacją funkcjonariuszy ciekawa jest konstatacja dokonana przez cytowanych już na łamach niniejszego artykułu Adriana Jusupovicia, Andrzeja Ostapę i Jacka Wygodę, pracowników Biura Lustracyjnego Instytutu Pamięci Narodowej, autorów artykułu *Pojęcie Służba Bezpieczeństwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej. Propozycja wykładni*¹⁰¹. Zwrócili oni uwagę, że zgodnie z art. 131 ustawy o UOP proces rozwiązywania Służby Bezpieczeństwa wiązał się ze zwolnieniami funkcjonariuszy ze służby. Tym samym, realizując współcześnie procedury lustracyjne, za jednostki SB w rozumieniu ustawy z 18 X 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów¹⁰² należy uznać te, z których funkcjonariusze byli zwalniani w trybie przywołanego powyżej przepisu ustawy. Enumeratywnie jednostki te wymieniono w *Instrukcji Kozłowskiego*, do której odwołuje się zarządzenie nr 53/90 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1990 r. w sprawie określenia stanowisk zajmowanych przez funkcjonariuszy byłej Służby Bezpieczeństwa oraz jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych, w których pełnili oni służbę¹⁰³. W par. 2 zarządzenia wskazano, że „funkcjonariuszami byłej Służby Bezpieczeństwa są osoby, które pełniły służbę na stanowiskach i w jednostkach wymienionych w *Instrukcji Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej* z dnia 25 czerwca 1990 r.”¹⁰⁴

Wykonując postanowienia cytowanej uchwały 69 oraz ustalonych tzw. *Instrukcją Kozłowskiego* zasad weryfikacji funkcjonariuszy SB, przystąpiono na początku lipca do samego procesu weryfikacyjno–kwalifikacyjnego. Jak wspomniano powyżej, powołano w tym celu Centralną Komisję Kwalifikacyjną (dalej: CKK), Komisję Kwalifikacyjną ds. Kadr Centralnych¹⁰⁵ oraz wojewódzkie komisje kwalifikacyjne we wszystkich czterdziestu dziewięciu województwach. Przewodniczącym CKK został szef Urzędu Ochrony Państwa — dr Krzysztof Kozłowski. Dodatkowo w składzie komisji znaleźli się m.in. czterej posłowie, trzech przedstawiciele Politycznego Komitetu Doradczego, jak również zastępca komendanta głównego Policji. W podobny sposób utworzono komisje wojewódzkie, w których skład weszli dwaj posłowie i senator z danego województwa, działacze „Solidarności” oraz komitetów obywatelskich, a także osoby wskazane przez szefa UOP, komendanta wojewódzkiego Policji i policyjnych związków zawodowych¹⁰⁶.

Ogółem procesowi weryfikacji poddało się ok. 14,5 tys. funkcjonariuszy SB. Jak wyliczył Antoni Dudek, było to „tylko” 60 proc. tych, którzy pełnili służbę w komunistycznej bezpiece według stanu na połowę 1989 r., a więc przed tzw. reorganizacją resortu spraw wewnętrz-

¹⁰¹ *Historyczno–prawna analiza*, s. 83

¹⁰² Dz.U. z 2007 r., nr 63, poz. 425, z późn. zm.

¹⁰³ Dz. Urz. MSW z 1990 r., nr 2, poz. 10.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Skład Komisji Kwalifikacyjnej ds. Kadr Centralnych wyglądał następująco: przewodniczący: Andrzej Milczanowski (zastępca szefa UOP); zastępca przewodniczącego: Jerzy Zimowski (poseł na Sejm); sekretarz: Wojciech Raduchowski–Brochwicz; członkowie: Tadeusz Bień (poseł na Sejm), dr Jerzy Ciemniński (sekretarz Rady Ministrów), Wojciech Bazydło (dyrektor Zarządu Śledczego UOP), Piotr Caliński (Związek Zawodowy Policjantów), Piotr Krawczyk (Urząd Rady Ministrów), płk Bogusław Strzelecki (zastępca komendanta głównego Policji), Andrzej Szczur (Nadzwyczajna Komisja Sejmowa do Badania Działalności MSW), płk Czesław Żmuda (dyrektor Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych) — zob. Decyzja Szefa UOP z dnia 27 VI 1990 r. w sprawie powołania Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Centralnych (AIPN BU, 1619/1410, k. 175).

¹⁰⁶ A. Dudek, *op. cit.*, s. 475.

nych. Ogółem pozytywnie oceniono, a następnie przyjęto do służby zarówno w Policji, jak i UOP 10 439 osób. Negatywnie zweryfikowano 3595 osób. W pierwszej instancji procedurę pozytywnie przeszło 8681 osób¹⁰⁷. Negatywnie zweryfikowani odwołali się od decyzji wojewódzkich komisji kwalifikacyjnych do CKK. Komisja Centralna rozpatrzyła łącznie ponad 4,5 tys. odwołań, z czego w przypadku 1,8 tys. osób zdecydowano o ostatecznie pozytywnym rozpatrzeniu ich podań o pracę w UOP lub Policji¹⁰⁸.

Podsumowując weryfikację funkcjonariuszy SB, warto na koniec wspomnieć o liście skierowanym przez prof. dr. hab. Jana Widackiego do członków wojewódzkich komisji kwalifikacyjnych pod koniec sierpnia 1990 r., stanowiącym swoiste podsumowanie tego procesu¹⁰⁹. Ówczesny podsekretarz stanu w MSW podał w swoim liście garść danych statystycznych związanych z zakończoną procedurą weryfikacyjno-kwalifikacyjną. Przypomniał, że wyniki kwalifikacji dają jedynie podstawę do ubiegania się o pracę w UOP lub Policji, a ostateczną decyzję podejmują komendanci wojewódzcy Policji i szef UOP.

Warto jeszcze nadmienić, że zanim przystąpiono do tej procedury, gen. Czesław Kiszczał dokonał licznych zmian personalnych w kierowanym przez siebie Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Między grudniem 1989 r. a czerwcem 1990 r. stanowiska straciło 202 przedstawicieli najwyższego kierownictwa resortu. Byli to kolejno: jeden wiceminister, pięciu szefów służb, szesnastu dyrektorów departamentów i jednostek na prawach departamentów. Olbrzymie zmiany personalne nastąpiły także w likwidowanych wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych. Ponadto w aż czterdziestu czterech województwach na stanowiskach komendantów wojewódzkich Policji pojawiły się zupełnie nowe osoby¹¹⁰.

Tyle zasady opisane w uchwale oraz pozostałych aktach wykonawczych. Jak pokazały liczne przypadki, przez sito komisji kwalifikacyjnych częstokroć przechodzili ludzie, którzy ze względu na swą przeszłość nigdy nie powinni służyć w służbach specjalnych demokratycznego państwa.

* * *

Po wejściu w życie ustawy o Policji oraz ustawy o UOP rozpoczęto równoległą realizację dwóch grup zadań. Z jednej strony zaczęto rozformowywanie Służby Bezpieczeństwa, z drugiej zaś intensywnie budowano nowe służby specjalne¹¹¹.

Opisując pokrótce ten drugi wątek, należy zwrócić uwagę na wprowadzanie do obiegu prawnego dwóch rodzajów aktów normatywnych. Z jednej strony jako akty wykonawcze do ustawy o UOP zaczęły wchodzić w życie rozporządzenia, regulujące kolejne aspekty działalności Urzędu. Z drugiej zaś minister spraw wewnętrznych podpisał kilka zarządzeń dających

¹⁰⁷ Wstęp redakcji do „PBW. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, s. 9.

¹⁰⁸ A. Dudek, op. cit., s. 476. W liście prof. Widacki podaje, że CKK zatwierdziła ponad tysiąc negatywnych opinii wojewódzkich komisji kwalifikacyjnych, natomiast w przypadku pozostałych CKK zwróciła się do WKK z prośbą o ich uzasadnienie. Do 29 sierpnia (data listu) nie uchylono decyzji negatywnych komisji wojewódzkich.

¹⁰⁹ Jan Widacki, List do członków wojewódzkich komisji kwalifikacyjnych — kopia w zbiorach autora.

¹¹⁰ Ibidem, s. 476, 477.

¹¹¹ Rozkazem nr 49/DK z 31 VII 1990 r. „[...] za wydatny wkład pracy w tworzenie Urzędu Ochrony Państwa, organizowanie prac Komisji Kwalifikacyjnej ds. Kadr Centralnych oraz wojewódzkich komisji kwalifikacyjnych [...]” minister Krzysztof Kozłowski nagrodził finansowo następujące osoby: Bartłomieja Sienkiewicza, Piotra Stachańczyka, Wojciecha Raduchowskiego–Brochwicza (w rozkazie błędne nazwisko Raduszewski — przyp. autora), Konstantego Miodowicza, Kazimierza Mordaszewskiego, Piotra Niemczyka, Marka Woźniaka i Andrzeja Ankiewicza — zob. AIPN BU, 1619/1410, k. 184.

podstawy do rozpoczęcia aktywności organizacyjnej. Z grupy tych drugich normatywów nie sposób nie przywołać niezwykle istotnego dokumentu, jakim było zarządzenie nr 49/90 ministra spraw wewnętrznych z 15 VI 1990 r. w sprawie utworzenia delegatur Urzędu Ochrony Państwa¹¹². Na podstawie par. 1 zarządzenia utworzono więc czternaście delegatur w następujących miastach: Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Opole, Poznań, Radom, Rzeszów, Szczecin i Wrocław. Uzupełnieniem do dokumentu jest załącznik zawierający zestawienie właściwości terytorialnej i zakresu działania delegatur Urzędu Ochrony Państwa¹¹³.

Z kolei na mocy decyzji nr 14/90 z 12 VII 1990 r. w sprawie przekazania etatów pozostałych w dyspozycji Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa komendantowi głównemu Policji i szefowi Urzędu Ochrony Państwa minister spraw wewnętrznych dr Krzysztof Kozłowski określił, ile etatów ma stanowić podstawę formacji UOP i Policji¹¹⁴. I tak, odpowiednio na potrzeby szefa UOP w celu zorganizowania Urzędu wraz z podległymi delegaturami przekazano 5522 etaty, a na potrzeby komendanta głównego Policji 108 260 etatów oraz 13 tys. etatów policjantów służby kandydackiej¹¹⁵.

Kolejnym istotnym dokumentem szefa MSW był decyzja nr 16/90 również z 12 lipca w sprawie przekazania szkół i ośrodków szkolenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych komendantowi głównemu Policji i szefowi Urzędu Ochrony Państwa¹¹⁶. W myśl zawartych postanowień do dyspozycji szefa UOP oddano Ośrodek Doskonalenia Kadr Kierowniczych w Łodzi. Niejako w konsekwencji powyższej decyzji wydana została kolejna, oznaczona numerem 17, w sprawie powołania pełnomocnika do zorganizowania Centrum Szkolenia Policji i pełnomocnika do likwidacji Akademii Spraw Wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹¹⁷.

Minister spraw wewnętrznych wydał również zarządzenie nr 58 z 12 VII 1990 r. w sprawie ceremoniału składania ślubowania w Urzędzie Ochrony Państwa (wraz z załącznikiem)¹¹⁸. Był to zabieg zmierzający do trwałego wyeliminowania wszelkich pozostałości po właśnie likwidowanej Służbie Bezpieczeństwa, gdyż wraz z wejściem nowego ceremoniału straciło moc zarządzenie nr 33 ministra spraw wewnętrznych z 14 V 1987 r. w sprawie ceremoniału składania ślubowania oraz innych uroczystości związanych ze służbą funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej.

Chronologicznie warto również wspomnieć o decyzji nr 20/90 ministra spraw wewnętrznych z 27 VII 1990 r. o powołaniu zespołu do spraw wydzielenia obiektów służbowych

¹¹² AIPN BU, 213/1 Zarządzenie nr 49/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 VI 1990 r. w sprawie utworzenia delegatur Urzędu Ochrony Państwa, k. 322–323.

¹¹³ Ibidem, k. 324–325.

¹¹⁴ Ibidem, Decyzja nr 14/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 VII 1990 r. w sprawie przekazania etatów pozostałych w dyspozycji Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa Komendantowi Głównemu Policji i Szefowi Urzędu Ochrony Państwa, k. 118.

¹¹⁵ Ibidem, par. 1, k. 118.

¹¹⁶ Ibidem, Decyzja nr 16/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 VII 1990 r. w sprawie przekazania szkół i ośrodków szkolenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Komendantowi Głównemu Policji i Szefowi Urzędu Ochrony Państwa, k. 130.

¹¹⁷ Ibidem, Decyzja nr 17/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 VII 1990 r. w sprawie powołania pełnomocnika do zorganizowania Centrum Szkolenia Policji i pełnomocnika do likwidacji Akademii Spraw Wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 144–145.

¹¹⁸ Ibidem, Zarządzenie nr 58 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 VII 1990 r. w sprawie ceremoniału składania ślubowania w Urzędzie Ochrony Państwa, k. 350–353.

dla potrzeb Policji i Urzędu Ochrony Państwa¹¹⁹. Chodziło o podział obiektów służbowych znajdującym się na terenie województwa stołecznego, dotąd znajdujących się pod zarządkiem MSW, obu powstałym instytucjom.

Spośród aktów normatywnych na poziomie rozporządzeń Rady Ministrów dookreślających zasady funkcjonowania Urzędu Ochrony Państwa należy przede wszystkim wymienić: rozporządzenie Rady Ministrów z 9 VII 1990 r. w sprawie trybu i warunków przyjmowania kandydatów do służby Urzędzie Ochrony Państwa¹²⁰; rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VII 1990 r. w sprawie trybu legitymowania i zatrzymywania osób, dokonywania kontroli osobistej, przeglądania zawartości bagaży i sprawdzania ładunku w portach, na dworcach oraz w środkach transportu przez funkcjonariuszy Urzędu Ochrony Państwa¹²¹; rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VII 1990 r. w sprawie określenia trybu korzystania przez funkcjonariuszy Urzędu Ochrony Państwa z niezbędnej pomocy instytucji państwowych, jednostek gospodarczych, organizacji społecznych i obywateli¹²²; rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VII 1990 r. w sprawie warunków i sposobów postępowania przy użyciu broni palnej przez funkcjonariuszy Urzędu Ochrony Państwa¹²³; rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VII 1990 r. w sprawie określenia wypadków, warunków i sposobów użycia środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Urzędu Ochrony Państwa¹²⁴; rozporządzenie Rady Ministrów z 12 X 1990 r. w sprawie legitymacji służbowej funkcjonariusza Urzędu Ochrony Państwa¹²⁵. Innym niezwykle ważnym dla działalności służb specjalnych dokumentem była uchwała nr 117/90 Rady Ministrów z 30 VII 1990 r. w sprawie szczegółowych zasad przeprowadzania czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz rodzajów środków technicznych stosowanych przez Urząd Ochrony Państwa¹²⁶ oraz uchwała nr 103/90 Rady Ministrów z 9 VII 1990 r. w sprawie określenia stanowisk w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, na których mogą być zatrudnieni oddelegowani funkcjonariusze Policji, Urzędu Ochrony Państwa, Straży Pożarnej i Straży Granicznej¹²⁷.

Dodatkowo wśród aktów wykonawczych warto także wymienić rozporządzenie z 9 VII 1990 r. powołujące Polityczny Komitet Doradczy przy ministrze spraw wewnętrznych, odpowiedzialny za opiniowanie projektów aktów prawnych wydawanych przez Radę Ministrów, premiera, MSW w zakresie dotyczącym resortu spraw wewnętrznych i UOP; opiniowanie kandydatów na szefa UOP; formułowanie opinii dotyczących funkcjonowania Urzędu¹²⁸.

¹¹⁹ Ibidem, Decyzja nr 20/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 VII 1990 r. o powołaniu zespołu do spraw wydzielenia obiektów służbowych dla potrzeb Policji i Urzędu Ochrony Państwa, k. 161–162.

¹²⁰ Dz.U. z 1990 r., nr 47, poz. 278.

¹²¹ Ibidem, nr 56, poz. 325.

¹²² Ibidem, nr 56, poz. 326.

¹²³ Ibidem, nr 56, poz. 327.

¹²⁴ Ibidem, nr 56, poz. 328.

¹²⁵ Ibidem, nr 72, poz. 429.

¹²⁶ Archiwum KPRM, sygn. 117/90; nr akt RM 120–115–90, Uchwała nr 117/90 Rady Ministrów z dnia 30 VII 1990 r. w sprawie szczegółowych zasad przeprowadzania czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz rodzajów środków technicznych stosowanych przez Urząd Ochrony Państwa, k. 94–97.

¹²⁷ ARM, sygn. 103/90; nr akt RM 120–94–90, Uchwała nr 103/90 Rady Ministrów z dnia 9 VII 1990 r. w sprawie określenia stanowisk w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, na których mogą być zatrudnieni oddelegowani funkcjonariusze Policji, Urzędu Ochrony Państwa, Straży Pożarnej i Straży Granicznej, k. 203.

¹²⁸ Zob. A. Żebrowski, *Ewolucja polskich służb*, s. 294. Warto dodać, że opinie Politycznego Komitetu Doradczego nie miały charakteru wiążącego. Komitet został zlikwidowany w 1996 r.

* * *

Równolegle ze zmianami w służbach specjalnych rozpoczęto prace zmierzające do zorganizowania struktur Policji w oparciu o zlikwidowaną Milicję Obywatelską¹²⁹. 30 V 1990 r. minister spraw wewnętrznych wydał decyzję nr 8/90 w sprawie powołania zespołu nadzorującego organizację Policji z płk. Bogusławem Strzeleckim — zastępcą komendanta głównego Policji na czele¹³⁰. Zespół miał w terminie do 10 czerwca ustalić strukturę organizacyjno-funkcjonalną i etat KGP.

Zgodnie z art. 146 ustawy o Policji z chwilą jej utworzenia Milicja Obywatelska została rozwiązana. Policja miała zostać zorganizowana w ciągu trzech miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy (art. 147). Po zorganizowaniu Policji urzędy spraw wewnętrznych miały ulec likwidacji.

Zarówno w centrali MSW, jak i w jednostkach terenowych rozpoczęto również proces rozdzielenia pomiędzy Policję i UOP mienia ruchomego i nieruchomości. W przepisach przejściowych ustawy o Policji w art. 146 ust. 3 określono, że jeśli rozdział łączyłyby się z dużymi kosztami albo trudnościami technicznymi, wówczas mienie to należało przekazać Policji, która na okres maksymalnie jednego roku miała zapewnić świadczenie usług na rzecz UOP.

Funkcjonariusze MO stawali się funkcjonariuszami Policji, nie podlegali, w przeciwieństwie do SB, weryfikacji. Wyjątek stanowiły jedynie te osoby, które do 31 VII 1989 r. służyły w SB (art. 149 ustawy o Policji). Ci funkcjonariusze podlegali weryfikacji, o czym pisano we wcześniejszym fragmencie.

Klamrą zamykającą proces kształtowania się nowych służb specjalnych w realiach demokratycznej Polski są dwa dokumenty. Jednym z nich jest zarządzenie nr 39 prezesa Rady Ministrów z 4 VII 1990 r. w sprawie szczegółowego określenia zadań oraz struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa¹³¹. Zarządzenie zostało wydane w trybie dyspozycji art. 3 ustawy o UOP, który brzmiał: „Prezes Rady Ministrów na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych określa szczegółowo strukturę i zadania Urzędu Ochrony Państwa”. W dokumencie enumeratywnie wymieniono zadania Urzędu w ramach czterech podstawowych grup: rozpoznawanie i przeciwdziałanie zagrożeniom godzącym w bezpieczeństwo, obronność, niezależność i całość państwa; wykrywanie i zapobieganie przestępstwom szpiegostwa i terroryzmu; zapobieganie i wykrywanie innych poważnych przestępstw przeciwko państwu; rozpoznawanie i przeciwdziałanie naruszaniu tajemnicy państwowej.

Jednocześnie w dokumencie wymieniono komórki organizacyjne wchodzące w skład UOP, czyli: Zarząd Wywiadu, Zarząd Kontrwywiadu, Zarząd Śledczy, Biuro Prezydyjne, Biuro Koordynacji i Prognoz, Biuro Analiz i Informacji, Biuro Techniki, Biuro Obserwacji, Biuro Szyfrów, Biuro Ewidencji i Archiwum, Biuro Kadr, Biuro Finansów, Biuro Administracyjno-Gospodarcze¹³².

Drugim aktem normatywnym zamykającym symbolicznie proces dokonywanych w służbach zmian jest rozporządzenie Rady Ministrów z 16 VII 1990 r. nadające nowy statut organizacyjny MSW. Badając bowiem proces transformacji w służbach specjalnych, nie można

¹²⁹ Zob. AIPN BU 2218/100, Struktura organizacyjno-funkcjonalna i etatowa Policji, 2 IV 1990, k. 150–251.

¹³⁰ AIPN BU, 213/1, Decyzja nr 8/90 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 V 1990 r. w sprawie powołania zespołu nadzorującego organizację Policji, k. 61–62.

¹³¹ Dokument po raz pierwszy został opublikowany w książce *Historyczno-prawna analiza*, s. 305–307. Oryginał znajduje się w Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Strukturę organizacyjną UOP i obsadę kierowniczą opisał również A. Milczanowski, op. cit., s. 45.

¹³² Zob. Rozkaz personalny nr 01 z dnia 12 VII 1990 r. mianujący na stanowiska dyrektorskie w Centrali UOP, „PBW. Wydanie specjalne. 20. UOP/ABW”, s. 16, 17.

zapomnieć, że dokonywała się ona na kilku płaszczyznach, obejmując swym zakresem zarówno ministerstwo, jak też jej kluczowe elementy składowe, tj. UOP i Policję.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że przed zmianami z wiosny 1990 r. nie istniała wyodrębniona struktura podległa MSW, która realizowałaby zadania związane z bezpieczeństwem państwa. Zadania te wykonywała po prostu Służba Bezpieczeństwa będąca w strukturze MSW.

Tym samym wejście w życie ustawy o UOP, następnie uregulowanie jego struktury wewnętrznej, a potem uregulowanie struktury MSW uporządkowało podział zadań i kompetencji obu urzędów. Część jednostek organizacyjnych o ewidentnie „bezpieczniackiej” proweniencji weszła nie do struktur UOP, lecz do MSW. Jako przykład może posłużyć Departament Powszechnego Elektronicznego Systemu Ewidencji Ludności (PESEL). Natomiast, zgodnie z załącznikiem do rozporządzenia, jako jednostki podległe ministrowi spraw wewnętrznych wyodrębnione zostały Urząd Ochrony Państwa oraz Biuro Ochrony Rządu (dalej: BOR)¹³³. Kompetencje pierwszego z wymienionych urzędów zostały opisane powyżej, natomiast BOR wyodrębniono jako jednostkę podległą, niebędącą bezpośrednio w strukturze ministerstwa, jak to miało miejsce wcześniej¹³⁴.

Zakończenie

W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia procesu kształtowania się służb specjalnych demokratycznej Polski. Po przemianach zapoczątkowanych ustaleniami Okrągłego Stołu i powołaniem Tadeusza Mazowieckiego na urząd prezesa Rady Ministrów przyszedł czas na reformę służb specjalnych. Dotychczasowy model z oczywistych powodów nie mógł dłużej funkcjonować. Służba Bezpieczeństwa uosabiała samo zło komunistycznej władzy. Jej funkcjonariusze odpowiadali za inwigilowanie działaczy opozycji politycznej i stosowanie wobec nich represji, w tym także za zabójstwa. Poza tym, abstrahując od względów czysto politycznych, konieczna była zmiana modelu służb specjalnych, gdyż zmieniły się priorytety w zakresie bezpieczeństwa państwa. Funkcjonujące na przełomie 1989 i 1990 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie mogło właściwie owych priorytetów realizować.

Proces zmian, w rezultacie których powstał Urząd Ochrony Państwa, formalnie nie trwał długo. W styczniu 1990 r. pojawiła się inicjatywa ustawodawcza, a już w kwietniu był uchwalony pakiet stosownych ustaw. Do końca lipca zaś zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa, przeprowadzając równocześnie proces kwalifikacji funkcjonariuszy pod kątem ich ewentualnej przyszłej służby w nowej rzeczywistości.

W kontekście zarysowanej w tytule artykułu problematyki konieczne jest skierowanie uwagi nie tylko na formalno–prawne aspekty opisywanego zagadnienia. Proces ten należy ująć w nieco szerszej perspektywie, uwzględniając przede wszystkim — w mojej ocenie kluczową — sytuację wewnętrzną bezpieki i realne oczekiwania — czy też bardziej koncepcje — wychodzące z kręgu kadr reprezentujących komunistyczny reżim.

Przedstawiony tekst nie wyczerpuje problematyki, jest w zasadzie wprowadzeniem w temat. Szczegółowych badań wymaga np. proces kwalifikacji zwany potocznie weryfikacją

¹³³ Szerzej zob. *Wykaz centralnych organów administracji państwowej oraz innych organów i jednostek organizacyjnych nadzorowanych, podległych lub podporządkowanych Ministrowi Spraw Wewnętrznych, a także przedsiębiorstw państwowych, dla których Minister Spraw Wewnętrznych jest organem założycielskim*.

¹³⁴ Zob. Sz. Hermański, A. Jusupovic, T. Wróblewski, *Cywilne organy bezpieczeństwa państwa 1956–1990*, w: *Historyczno–prawna analiza*, s. 116.

funkcjonariuszy w skali ogólnopolskiej. Takie badania jak dotąd nie zostały kompleksowo przeprowadzone.

Historia Urzędu Ochrony Państwa kończy się w 2002 r. Wówczas na mocy stosownej ustawy rozwiązano tę służbę, powołując w jej miejsce dwie nowe, odpowiedzialne za wywiad i kontrwywiad: Agencję Wywiadu (dalej: AW) i Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej: ABW)¹³⁵. Zgodnie z art. 221 ustawy o ABW i AW formalnie zlikwidowano Urząd Ochrony Państwa, co dodatkowo znalazło swe potwierdzenie w art. 234 cytowanej ustawy. Zgodnie z jego brzmieniem „traci moc ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa”. Warto w tym miejscu przywołać art. 233 ustawy, zgodnie z którym Prezes Rady Ministrów miał powołać pełnomocników do organizacji ABW i AW oraz likwidatora Urzędu Ochrony Państwa. Realizacja tego zadania nastąpiła na podstawie zarządzenia nr 65 prezesa Rady Ministrów z 14 VI 2002 r. w sprawie zadań i uprawnień pełnomocników do organizacji ABW i AW oraz likwidatora UOP¹³⁶.

Od tego momentu rozpoczął się kolejny etap funkcjonowania cywilnych służb specjalnych.

Słowa kluczowe: Urząd Ochrony Państwa, służby specjalne, Służba Bezpieczeństwa, transformacja, bezpieczeństwo, inwigilacja, weryfikacja, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, organy Bezpieczeństwa Państwa, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

Bibliografia

- Bereś W., Brunetko K., *Gliniarz z „Tygodnika”. Rozmowa z byłym ministrem spraw wewnętrznych Krzysztofem Kozłowskim*, Warszawa 1991.
- Chlasta G., *Czterech*, Warszawa 2014.
- Codogni P., *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.
- Czego nie powiedział generał Kiszczak. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992.
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Warszawa 2009, wyd. II, Warszawa 2014.
- Grocki M., *Konfidenci są wśród nas...*, Warszawa b.d.w.
- Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Hoc S., *Geneza ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. Z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2011, s. 99–110.
- Hoc S., *Organizacja polskich służb specjalnych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3.
- Jachowicz J., *Krótki raport o MSW*, „Gazeta Wyborcza” 1990, nr 75.
- Misiuk A., *Ewolucja cywilnych służb specjalnych w Polsce*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”. Wydanie specjalne. 20–lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010, s. 87.
- Mordaszewski K., *Proces kształtowania służb specjalnych w systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 19, 20.
- Pieja R., *Przewodnik po cywilnych służbach specjalnych. Od UB do ABW*, Mikołów 2011.
- Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011.
- „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20–lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010.

¹³⁵ Ustawa z dnia 24 V 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2002 r., nr 74, poz. 676). O zmianie UOP w ABW zob. m.in. A. Barcikowski, UOP i ABW w latach 2002–2005, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20–lecie UOP/ABW”, s. 80–85.

¹³⁶ „Monitor Polski” 2002, nr 24, poz. 402.

- „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. Z okazji 80. rocznicy urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego Szefa Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2011.
- „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. Pamięci płk. Konstantego Miodowicza — byłego dyrektora Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa”, Warszawa 2014.
- Siemiątkowski Z., *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy w PRL*, Warszawa 2009.
- Świerczek S., *The role of Secret Services in shaping contemporary Poland*, The University of Manchester, wrzesień 2010, ss. 67 (maszynopis w zbiorach autora).
- Tokarz G., *Ewolucja polskich służb specjalnych po 1989 r.*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2007, s. 211, 212.
- Widacki J., *Prehistoria UOP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, Warszawa, 6 IV 2010, s. 18–21.
- Zalewski S., *Ewolucja modelu polskich służb specjalnych 1990–2002*, Warszawa 2002.
- Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005.
- Zybertowicz A., *Urząd Ochrony Państwa jako podmiot gry politycznej*, Wrocław 1999.
- Zybertowicz A., *W uścisku tajnych służb. Upadek komunizmu i układ postnomenklaturowy*, Warszawa 1993.
- Żebrowski A., *Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III RP (1989–1999). Zagadnienia politologiczno-prawne*, Kraków 2001.
- Żebrowski A., *Ewolucja polskich służb specjalnych (wybrane obszary walki informacyjnej). Wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003*, Kraków 2005.

Formal–legal Aspects of the Establishment of the Office for State Protection

A statute on the Office for State Protection (Urząd Ochrony Państwa — UOP) was passed on 6 April 1990 upon a tide of transformations commenced by the Round Table debates held a year earlier. The implementation of this legal act is regarded as the date of the inauguration of shaping the special services of an independent Republic of Poland.

The article attempts to describe the transformation of the communist state security organs — the Security Service of the Ministry of Internal Affairs — into a state protection service (such as the UOP). The characteristic feature of this process was its considerable dynamics, since in the course of only several months it achieved a formal conversion of the political police, which mainly combated the democratic opposition, into a social service whose domain of activity was totally different from that of its predecessor.

The article called for an analysis of a process aiming at the establishment of new special services via a number of key formal–legal documents — the outcome of a sequence of political and organisational events.

The sources on which the article is based are composed, first and foremost, of documents in the archives of the Institute of National Remembrance, and in particular material describing the transformation of the SB into the UOP and the verification of the functionaries, conducted in the spring of 1990. Supplementary material originates from the archive of the Chancellery of the Chairman of the Council of Ministers and legal acts pertaining to the described problem, i.e. laws, ordinances, and orders.